

Iş edende peselen, gep otaryp beýgelmez

Category: Kitapcy, Maliýe we ykdysadyýet

написано kitapcy | 23 января, 2025

Iş edende peselen, gep otaryp beýgelmez IŞ EDENDE PESELEN, GEP OTARYP BEÝGELMEZ

Üns merkezinde – ykdysadyýet...

Üns merkezinde – tarykatlar...

Üns merkezinde – täze açylan mekdepler...

Üns merkezinde – "Mawy watana" tiňkesini diken imperializm...

Barsy biri-biri bilen baglanyşykly. Ýagdaý şeýle:

"Ykdysady-syýasy" adalgasyny ilkinji bolup, 1615-nji ýylda fransuz ykdysatçysy (we dramaturgy) Antuan de Monkretýen ulanyşa girizdi. Osmanla bu adalga 300 ýyldan soň geldi! (Şeýle-de, dünýäniň ilkinji ykdysadyýet kafedrasy hem 1763-bji ýylda Wena uniwersitetinde açyldy. Respublikamyza çenli bizde munuň ady-eserem ýokdy...)

Nämäni düşündirjek bolýanymy häzir aýdaryn, ýöne ilki şu aşakdakylary ýazmasam bolmaz:

1600-njy ýyl. Ýurtlaryň adam başyna düşýän ortaça girdejisi şeýledi:

Hytaý – 600 \$, Germaniýa – 791 \$, Fransiýa – 841 \$, Ispaniýa – 853 \$, Angliýa – 974 \$, Italiýa – 1100 \$, Gollandiýa – 1391 \$, Osmanly – 600 \$...

1800-nji ýyl.

Hytaý – 600 \$, Germaniýa – 1077 \$, Fransiýa – 1135, Ispaniýa – 1008 \$, Angliýa – 1706 \$, Italiýa – 1117 \$, Gollandiýa – 1738 \$, Osmanly – 643 \$.

Respublikamyzyň gurlan 1923-nji ýylyna ser salalyň:

Hytaý – 562 \$, Germaniýa – 2750 \$, Fransiýa – 3654 \$, Ispaniýa – 2290 \$, Angliýa – 4760 \$, Italiýa – 2763 \$, Gollandiýa – 4635 \$, Osmanly Türkiýesi – 712 \$.

Ýewropa ýurtlary bilen Osmanly deňeşdirenimizde; 1600-1923-nji ýyllar aralygynda Osmanlyda adam başyna düşýän girdeji 18.7% artýan bolsa, bu görkeziji Germaniýada 247.7%, Fransiýada 346.4%, Ispaniýada 168.5%, Angliýada 388.7%, Italiýada 151.2%, Gollandiýada 235.6% boldy. (Hytaýda bolsa zordan -6.3% boldy.) Ýewropada girdejiniň artyşy şular ýaly ýokary derejedekä, Osmanly we Hytaýdyr Aziýa ýurtlary näme üçin beýle yza galdyka?

Gürrüňsiz, dürli-dürli nijeme sebäpleri bar.

Meselem:

• BOÝUN SUNMA MESELESI

Professor Riçard Isterlin (1926-njy ýylda doglan).

ABŞ-ly ykdysatçy (we demograf)...

Ol şeýle diýdi:

"Näme üçin dünýäniň hemme ýurdy deňgyraňly ösüşde däl?"

Munuň jogabyny-da özi berdi:

" – *Käbir ýurtlarda modern ykdysady ösüşiň çäkli galmagynyň sebäbi – ýurtlaryň arasyndaky bilim sistemasynyň gurulmagy we onuň geriminiň giňemegi bilen baglansykly döwürlere täsir edýän dini, syýasy, ideologik tapawutlylyklaryň bolmagydyr.*"

Ylmy ösüşleriň bolup geçen 1800-nji ýyllarynda Angliýada kämillik ýaşyna ýeten ilatyň sowat derejesi aýal-gyzlarda 40%, erkeklerde 60%-di.

Edil şol wagtlar Osmanlyda bu görkeziji 2-3%-den geçenokdy.

Uçurymyň sebäbi nämede?

Meselem:

Çaphana-poligrafiýa Ýewropa 1445-nji ýylda, Osmanla 1727-nji ýylda geldi! Munuň sebäbiniň – patyşalaryň öz oturan tagtlaryny, häkimiýetlerini pugtalandyrmak üçin eliniň astynda saklaýan tarykatlarynyň öňe süren dini tutaryklarydygyny bilmeýän bardyr öýdemok.

Galyberse-de, "Heýeti-Wukela" (döwlet apparatyna giren şeýhulyslamlar, şerigat düzgünleriniň gözegçilik edýän ulamalar, kazylar, müfyiler ylym-bilimiň üstündäki

kölegelerinw howp salaýjak, boýun sunujylyk medeniýetini ýykaýjak täzeçillige – täze oýlap tapyşlara idin bermedi. Könelşen ylmy däpler atadan ogla geçmäge dowam etdi, modern mekdepler, hususanam zehindir ukyp-başarnyk gerek däldi!

Hut şol döwür... Ýewropa senagatlaşmaga tarap ädim ädýärkä, Osmanlyda dini perdelenip goýlan päsgelçilikler ykdysady galkynyşyň amala aşmagyna ýol bermedi. Yzyndan 1800-nji ýtllarda imperializme doly garaşlylyk döwri başlady. (Kimdir biriniň öwüp arşa çykaran Osmanlysy importdan 5%, eksportdan 12% paç alyp, öz senagatyny özi ýok eden ýurtdy!)

Täzelenişe-özgerişe duşmançylyk beslemekde imperializm bilen dini fanatizm hemişe hyzmatdaşlyk edip geldi. Imperializm ekspultatirleýşi serişde hökmünde ýerli komprador gatlagy bilen işleýän iş güýjüni maksadalaýyk bolanyny ýeterlik hasapladý.

1870-nji ýyllarda Angliýada, Germaniýa, Gollandiýada, Fransiýada ilatyň sowatlylyk derejesi 75-80%-e ýeten bolsa, Osmanlyda bu görkeziji 2-ä hem ýetmedi!

• SAPAK EDINEMZOK

1881-nji ýyl.

Ýewropalyklar algylaryny almak üçin osmanly girjedisine şärikdeş **"Düýuny-Umumiýäni"** (*Düyun-u Umumiye – Osmaniye Varidat-ı Muhassasa İdaresi – ýagny Osmanly döwletiniň içerki we daşarky bergilerine gözegçilik edýän gulluk.*) gurdy.

"Düýuny-Umumiýäniň" edara binasynyň Atatürküň görkezmesi bilen 1933-nji ýylda Stambuluň oglanlar gimnaziýasyna berilmeginde aýratyn bir many bar bolsa gerek. Atatürk şeýle diýipdi:

"Mekdebiň berjek ylym-bilimi arkaly türk halky, türk sungaty, türk ykdysadyýeti ähli ajaýyplyklary bilen kämilleşer..."

Bu medeniýet bilen doly garaşsyzlygymyzy gazanyp bildikmi?

Geçen ýyl – 2019-njy ýylda ýurtlaryň adam başyna düşýän ýyllyk girdejisi şeýle boldy:

Hytaý – 10.2 müň \$, Germaniýa – 47.1 müň \$, Fransiýa – 42.8 müň \$, Ispaniýa – 27.9 müň \$, Angliýa – 43.9 müň \$, Italiýa – 35.4 müň \$, Gollandiýa 40.7 müň \$, Türkiýe – 8.2 müň \$...

1 milliard 436 million ilaty bolan Hytaýyň "baýdagynyň parlamagy" ünsüňizi çekendir. Taryhda birinji gezek Hytaýdan yza galadyk. Muňa hiç kelle "döwmäliňmi"?

Dünýäde dini mekdeplere-ymam hatyplara okuwçy ýollama rekordsmeni bolmagymyz bilen ykdysady galkynyşdaky şowsuzlygymyzyň arasynda nähili ilteşik bolup biler?

Fanatikligiň-ýoksullygyň sebäbi bolan osmanly medreselerinden we olaryň okuw maksatnamalaryndan, tarykatlardan we olaryň fondlaryndan hiç sapak alma netimiz ýokmy?

Atatürk döwrüni hasaba goşmanymyzda, ýurdumyz gündelik pragmatist syýasatdan halas bolup bilenok, yzagalaklykdan hiç saýlanyp bilemzok....

Soner ÝALÇYN.

"SÖZCÜ" gazetini, 22.09.2020 ý.

Terjime eden: Guwanç MÄMİLİYEW. Maliýe we ykdysadyýet